

Seres Lili Hanna

A „melós író”, a „vesztesek krónikása”, az „iskolázatlan tökéletesség”

Tar Sándor-olvasatok és -félreolvasatok

„Az író élte, látta, tapasztalta, s leírta!”¹

Tar Sándor utolsó, nem posztumusz kötete tavaly volt tizenöt éves,² első könyve pedig jövőre lesz negyven.³ Jelen dolgozat célja az életmű ez idő alatt stabilan rögzült megközelítési fókuszának kritikus újragondolása és eltolása, a recepció kritikus összegzése, amelyet a szerző kiemelkedő novelláinak újraolvasását, az eddig domináns olvasattól eltérő, készülő disszertáción elméleti megalapozásához illeszkedő elemzését megelőző vizsgálatnak szánok.⁴

A többtucatnyi recenzióból, kritikából, tanulmányból, nekrológból álló Tar-diskurzust két-három újíto szándékú kivételtől eltekintve egyirányúnak, egyneműnek kell tekintenünk – ami ugyanakkor nem azt jelenti, hogy ne lennének jelen árnyalt megfigyelések a recepcióban, illetve ne rajzolódna ki egy sokszínű szempontrendszer (mely alább is látható lesz), sokkal inkább azt, hogy a Tar-diskurzusnak mind a korabeli műkritikai, mind a tágabb perspektívájú, irodalomtörténeti integrációt célzó elemzési vetületének szinte minden megközelítése ugyanazon koordináta-rendszeren mozog, az elemzők túlnyomó része ugyanazon sémák alapján tesz megállapításokat. Ezen sematikus megközelítések során túlhangsúlyozzák a szerző életrajzát és morális attitűdjét, így a szöveg helyett a szerző társadalmi-irodalmi pozícióját-funkcióját, az elbeszélő helyett a szerző szereplőkhöz való viszonyát taglalják; eközben igyekeznek, hogy irodalomként legitimizálják a *valósággal*, a *sociográfiával*, a korszerűtlen *realizmussal* való viszonyának ellenére is; végül jellemzőek a diskurzusváltások, vagyis a poétikai elemzéseket helyettesítő/kiegészítő laikus filozofálások, moralizálások, nosztalgizálások és a szövegek szereplőinek absztrahálása-esszencializálása,⁵ illetve a közbeszédben is rögzült „mi és ők” társadalmi kétosztaltság alapvető jelenléte.

1 Cs. NAGY Ibolya: *Tar Sándor: A te országod*, Hítel, 1994/1., 109.

2 TAR Sándor, *Az alku*. *Gonosz történetek*, Noran, 2004.

3 TAR Sándor, *A 6714-es személy*, Magvető, 1981.

4 Doktori dolgozatom témája a kortárs magyar regények válaszai a társadalmi periféria jelenségeire, elemzéseimet a szociológiai és a poétikai szféra együttesen alapozza meg.

5 Lásd SCHEIN Gábor, *Amikor irodalmárok a szegénységről beszélnek*, Kalligram, 2013/10., 62–67. és LENGYEL Imre Zsolt, *„Nincs vége.” Megjegyzések Tar Sándor Mért jó a póknak?* című kötetének újraolvasásához, *Jelenkor*, 2014/7–8., 877–887.

E kétosztatóság a tágabb percepcióban is jelen van: a közbeszédet leginkább befolyásoló politikai és médiadiskurzus, illetve a megélt társadalmi tapasztalatok okán az átlag középosztálybeli polgár a szegényektől élesen elválasztódva definiálja saját pozícióját, vagyis nem a társadalmi közösség és az ugyanazon rendszerben való létezés, hanem a „mi és ők”-elválasztás határozza meg a deprivált egyénekhez való domináns hozzáállást.⁶ A Tar Sándor-recepció vizsgálata közben különös módon azt tapasztalhatjuk, hogy az irodalomtudomány és -kritika pontosan ugyanezt a köztudatban stabilizálódott viszonyrendszert veszi magától értetődőnek.⁷ E szerint a hierarchia szerint Tarról, a „megalázottak és megszorítottokról”,⁸ az „alulmaradtokról”,⁹ a „társadalom szűrőjén mind kipotyogott emberekről”, a „sors üldözöttjeiről”,¹⁰ az „egyszerű emberekről”¹¹ tudósít¹² számunkra, olvasott és művelt, intelligens, reflexióra és önreflexióra, a társadalmi, kulturális és ontológiai kérdéseket átlátó, középosztálybeli értelmiségiek számára. A Tar Sándor-recepció tehát olyan módon jelöli ki az életmű fókuszaként a szegénységet, hogy azt közben kívül tartja, külsőként gondolja el.

Ehhez az eltávolító felfogáshoz kapcsolódik magának a szerzői jelenségnek az interpretálása: Lengyel Imre Zsolt a Tar-újraolvasást célzó innovatív szövegének pontos megfogalmazása szerint a homogénnek elképzelt irodalom másikként pozicionálták Tar Sándort a róla szóló írások,¹³ aminek meglátásom szerint több oka is van. Tar műszergyári műveze-

6 „At a social level, stigmatising representations often centre on a distinction between ‘them’ and ‘us’ (...), which can impact social interactions and create barriers to social inclusion.” (Kathy HAMILTON, *Poverty in Consumer Culture. Towards a Transformative Social Representation*, *Journal of Marketing Management*, 2014/17–18, 1836) A szegény mint „problémás másik” (*problematic Other*) médiareprezentációjáról és az *othering*, azaz a szelffel szembeni *másik* megközelítésének változatos ábrázolásáról ír Apurv Chauhan és Juliet Foster: „Self-Other distinctions are central to social spaces and identities and past research has shown that specific social groups are often presented as the ‘Other’ (...). Our work suggests that the poor form another social group that is developed as the ‘Other’ and this is achieved through three distinct representational pathways: othering through representational absence, othering through representations of difference, and othering through representations of threat.” (Apurv CHAUCAN – Juliet FOSTER, *Representations of Poverty in British Newspapers. A Case of ‘Othering’ the Threat?*, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 2014/24., 398.)

Míndez alól Magyarország sem kivétel, lásd például Hammer Ferenc részletes és érzékeny elemző könyvét: Hammer Ferenc, *Közbeszéd és társadalmi igazságosság: a Fókusz szegénységábrázolásának értelmezése*, Budapest, Gondolat, 2006.

7 És ez még akkor is áll, ha hozzá szolidáris, a deprivált helyzet súlyos negatívumait keserűen emlegető felhangok társulnak. Csak egy példa erre: „Tar Sándor novelláiban országunk a szégyenletes, az elviselhetetlen, az irtóztató arcát fordítja felénk.” (BÁN Zoltán András, *A savanyítóban*, Holmi, 1993/8., 1143.)

8 BÁN, *i.m.*, 1143. De a *megalázottak és megnyomorítottak/megszomorítottak* a leggyakrabban visszatérő formula a recepcióban.

9 MÁRTON László, *Mennyi lesz? Tar Sándor: Ennyi volt*, Alföld, 1994/7., 71.

10 PAP Vera-Ágnes, *Tar Sándor: A térkép szélén*, Vigília, 2004/6., 478.

11 KÁROLYI Csaba, „Hirtelen csend lesz és semmi”, *Nappali ház*, 1993/4., 116.

12 Ez csak pár példa arra, hogy az irodalomkritika és -tudomány milyen kifejezésekkel írja körül a „szocialista és poszt-szocialista Magyarország statisztikai és szociográfiai kategóriákkal lefedhető rétegét” (BAZSÁNYI Sándor, *A kettős látás realizmusa. Tar Sándor elbeszéléseiről*, Holmi, 1994/8, 1196), azt a „jól behatárolható generációs és társadalmi csoportot [amelynek Tar a] zuhanását írja meg”. (HORVÁTH Csaba, *Jób könyvei. Tar Sándor halálára*, Kritika, 2005/3., 10.)

13 LENGYEL, *i.m.*, 877–878.

tóként dolgozott,¹⁴ negyvenévesen publikálta első kötetét,¹⁵ életét végig a társadalom egy másik rétegében töltötte, nem integrálódott a középosztálybeli, debreceni és budapesti értelmiségi közegbe,¹⁶ írásait pedig egyszerre gondolták korszerűtlennek tételezett próza-poétikai eszközökkel megírtnak és működőképesnek, az általuk felállított mércét elérő,¹⁷ sőt azt túllépő minőségű, kiemelkedő szépirodalomnak. Mindezt az egymással nehezen összeegyeztethető életrajzi és irodalmi vonást¹⁸ ráadásul a rendszerváltás végi és az azt közvetlenül követő időszakban kellett volna integrálni, amikor a szövegirodalom poétikája (amelynek része volt a veszélyesen hangzó *valóság* külső nyomás által nem büntetett kizárhatósága)¹⁹ és a szövegimmanens megközelítések domináltak.²⁰

Mindennek köszönhetően a recepcióban főszerepet kapott Tar személye, annak mind életrajzi, mind morális aspektusát túlhangsúlyozva. Ha nem is minden kritikában részletezik Tar élettörténetét, a legtöbb fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy azokról ír, akiket

14 Művezetői pozíciója ellenére is ráragadt a „munkás író” címke, amiből igen jól látszik az értelmiségi réteg felszínes homogenizáló attitűdje. A Tarhoz kötődő címkéket összegzi például Deczki Sarolta egy tanulmányának címében: *Tar Sándor: író, melós, ügynök.* (2000, 2017/5., 21–29.)

15 A szociális közeg mellett tehát a szerzői életkor sem illeszkedik a normatív írói karrierhez, hiszen Tar pályája nem huszonéves korában indult, úgy, amit megszokott, sőt, úgy tűnik, elvár a közeg; ezt a „megkésettséget” már-már jóvá kell tennie: „Tar Sándornál a késést a tehetség és a művészi tisztesség igyekszik feledtetni”. (ALEXA Károly, *Realizmus redívivus! Tar Sándor prózája*, Mozgó Világ, 1981/12., 114.)

16 Nemcsak arról van szó, hogy Tar nem értelmiségi családból érkezett, hanem hogy később sem integrálódott, soha nem vált az irodalmi közeg részévé, egy másik, a társadalmi-kulturális hierarchia szerint *alacsonyabbnak* tételezett csoport tagja maradt, *omnan* írt ide irodalmat, olyan irodalmat tehát, amit ez a közeg értékel. Lásd pl.: „Tar mindig az irodalmon, (...) kívül volt, mereven elutasította, hogy mesternek tekintse bárki is.” SZILÁGYI Zsófia: *Nem ugyanannyi*, Ex Symposion, 2006/57.

http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=nem-ugyanannyi_1371 (Utolsó megtekintése: 2019. november 12.)

17 Annyit azért érdemes megjegyezni, hogy bár könnyű lenne ezt feltételezni, de Tar „nem autodidakta, műveletlen, ösztönös író” volt, hanem olvasott, az orosz formalistákkal szimpatizáló, mechanikus gondolkodású szerző, akit „nagyon [érdekelt], hogyan áll össze egy mondat, egy történet. És ebben már nagyfokú írói tudatosság is volt.” (n. n., *Gonosz történetek, i. m.*, Szilágyi Zsófia)

18 „Alakja (...) nem mentes az ambivalenciáktól sem; elég csak arra gondolnunk, hogy gyári dolgozóként, műszerészként mint vált valaki a század utolsó harmada irodalmának egyik releváns tényezőjévé.” Sütő 2005, 91. Kácsor Zsolt részletesen elemzi Tar többretegű outsider-identitását – ugyanakkor ebben az érzékeny elemzésben a szélsőséges „sorsos író”-felfogását is kifejti. (Kácsor 2015, 43.)

19 Erről bővebben lásd Horváth Gyöngyi hiánypótló kötetét: Horváth Gyöngyi. 2014. *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban.* Budapest: Balassi.

20 Vagy ahogyan Keresztury Tibor fogalmaz, a „kurrens elméleti iskolák alkalmazhatatlansága a rácsodálkozás önfeledtségét okozta”. (Keresztury 1996, 196.) (Kiemelés tőlem – S. L. H.)

ismer, arról, ahonnan jön, saját közegéről,²¹ és ez az ismeret hitelessé²² és „kérlelhetetlen pontosságúvá”,²³ a közösségiség pedig empatikussá, szolidárisná teszi szövegeit, melyeket szeretetteljes részvét jellemez.²⁴

Ezt a konvencionális interpretációt egészítette ki, illetve Tar szociális identifikálását váltotta fel a besúgó identifikálás. Az életmű újfajta értelmezésének nemcsak az eddig részletezett megközelítési irányt kell meghaladnia, hanem a besúgó identitást érintő interpretációs nyomással is szembe kell mennie.²⁵ Az ügynökmúlt életműbe való visszaolvasásának, illetve a teljes életmű ezen horizonton való újragondolásának igénye mellett többször merül fel az életrajz, pontosabban Tar szociális és életvitelbeli lecsúszásának *feldolgozási* igénye, illetve az életrajz és az életmű értelmezés során vett elválaszthatatlan-

21 „...kevés író volt olyan egyértelmű viszonyban az általa ábrázolt világgal, mint Tar Sándor” (BÁNKI Éva, *A rendszerváltás nyelve*, ÚjNautilus, 2012. június 1. <http://ujnautilus.info/a-rendszervaltas-nyelve> Utolsó megtekintés: 2019. november 18.); „...a személyes tapasztalatok és érintettség találkozik a szociográfus missziójával és a szépirói szándékkal.” (DECZKI Sarolta, *Vonat a semmibe. Tar Sándor: A 6714-es személy*, Literatura, 2013/3., 258.); „...az író alapvető lételeményének terepéről valók a témák, életutak...” (Cs. NAGY Ibolya, *i. m.*, 108.); sőt „jól ismerte azt a kört, melyből a rossz helyre született ember nehezen tud kijönni, neki sem sikerült (...) az élet és irodalom összefonódik”. (DECZKI Sarolta, *I. m.*, 835.). Találunk azonban ennek ellenkezőjét hangsúlyozó állítást is a recepcióban: a debreceni Tar-túra kocsmatapasztalataira utalva Horváth Csaba úgy fogalmaz, „amit Tar írt, az nem ezeknek az embereknek az élete (...), a Tar-hősöket Tar hozta létre. (...) Tar olyan világot hoz létre, amit egy ilyen leegyszerűsített referencialitás-felfogás nem fed le. Irodalmi hősei vannak, akik szükségszerűen sűrítettebben élnek, és bűnösebbek, esendőbbek, mint egy valódi ember. Miközben világos, hogy szedi össze az ötleteket, hangulatokat.” n. n., *Gonosz történetek. Beszélgetés Szilágyi Zsófiával és Horváth Csabával Tar Sándor utolsó novelláskötete kapcsán*, ÚjNautilus, 2011. február 17.

<http://ujnautilus.info/gonosz-tortenetek> (Utolsó megtekintés: 2019. november 13.)

22 Sütő Csaba András érdekes tautológiája szerint például a Tar-hősök „nemcsak hogy hitelesek maradnak, de roppant élethűek is”. (SÜTŐ, *i. m.*, 96.)

23 Uo., 91.

24 „...az író pozíciója a tragikus részvété.” (MÉSZÁROS, *i. m.*, 63.); „mély részvéttel tár fel” (KERÉNGYÁRTÓ T. István, *A megalázottak magánya. Létismeret Tar Sándor műveiben*, Jász-kunság, 1990/2, 43.); „a méltányosság egyike legfőbb írói erényeinek” (RADNÓTI, *i. m.*, 242); „drámai rokonszenv, részvét” (Cs. NAGY, *i. m.*, 111.); „a leírás belső igazságtételének erkölcsi attitűdje” (MÁRTON, *i. m.*, 71.); Bazsányi Sándor pedig egyenest a *részvétpróza* kifejezést használja, amelynek megalapítója Kosztolányi – BAZSÁNYI, *I. m.*, 1195.

25 Az ügynöklét életműbe való visszaolvasásának igénye hangsúlyosan megjelenik például Szilágyi Mártonnál: „...nem lenne tanulság nélkül való egyszer tüzetesen végigkövetni Tar egész pályáját irodalomszociológiai, illetve társadalomtörténeti szempontból, hogy az irodalmi életbe való befogadás, majd az onnan való részleges, de Tar számára tragikusnak bizonyuló kitaszítás folyamata miképpen zajlott le, s ennek milyen szubjektív érzelmi, tudati feldolgozása alakította poétikailag is Tar életművét.” (SZILÁGYI Márton, *A sátán fogságában. Tar Sándor novelláinak biblikus közege*, Eső, 2005/4. <http://www.esolap.hu/archive/29/758.html> (Utolsó megtekintés: 2019. november 13.)) Erre Márton László, majd később Szilágyi Zsófia ad kezdetleges, az életmű végét érintő választ: Márton szerint Az *alku* novellái „egyrészt az egyéniség dekoncentrációját és széthullását mutatják, másrészt elmennek a publicisztika és a szélsőséges hatásadás felé”. (n. n., *Tökéletesen átlátszatlan. Szilágyi Zsófia beszélgetése Márton Lászlóval*, Ex Symposium, 2006/57. http://exsymposium.hu/index.php?fbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=tokeletesen-atlatszatlan_1356 (Utolsó megtekintés: 2019. november 13.)); Szilágyi pedig kifejti, hogy az „utolsó kötetekben, illetve főleg az utolsóban, *Az alku*-ban érzek valamilyen dühöt, de ezt részben az életrajz fordulatainak tudom be... türelmetlenség ez inkább, nincs ideje úgy kiérlelni a szövegeket, mint amikor a pálya csúcán volt (...). Rövidebbek [lettek a novellák], és sokkal erősebb lett az a vágya, hogy ki akar mondani valamit, nem megmutatni. Nem megtalálni akar egy nyelvet, felépíteni egy figurát, hanem elkeseredett, dühödtt állításokat tesz”. (n. n., *Gonosz történetek...*, *i. m.*)

sága.²⁶ Fontosnak tartom a szembenézés és a feldolgozás aktusát egy közösségben, így az irodalmi közösségben is, egy irodalmon kívüli szférával, azaz politikailag terhelt írói életrajzhoz való viszonyulás esetében még inkább, ugyanakkor az általam célul kitűzött Tar-olvasás téje nem a portré(újra)rajzolásban áll. Szövegeinek elemzésekor a céloom az lesz, hogy a szerző személyéről a fókusz az elbeszélő személyére, magára a szövegre essen, és a referencialitás kérdésköre egészen más aspektusból kerüljön górcső alá. Az életrajznak azon pontjai, amelyekről a legtöbb szó esett ez idáig (ti. Tar szociális közege és ügynök múltja), az általam javasolt megközelítésben nem termékeny, releváns szempontok. Azzal, hogy a *szereplő* személyes élettörténetét, illetve az általa megírt szereplőkhöz és az ábrázolt világhoz való viszonyát mellőzöm az elemzésekből, nem a kilencvenes évekbeli szövegimmanens elemzést szeretném előtérbe állítani, nem a szövegen kívüli rétegek kikapcsolását megcélozni, kizárólag a referenciális szerző személyének kikapcsolását. Ez teret enged a referencialitás más aspektusú vizsgálatának, a művek prózapoétikai működésének egyik fő vizsgálati szempontjává azt téve, hogyan rakódnak, épülnek, építenek a társadalmi köztudatra. Hogy a szövegek milyen szegénység- és társadalomértelmezésekre adnak lehetőséget, tehát például valóban előírják-e azt a távolító módot, amely a recepcióban dominál.

Az, hogy a recepció az életmű fókuszpontjaként megfogalmazott szociális valóságot, szegénységet külsőként tételezi, egyfajta társadalmi kétosztatúságot feltételez, amely a kritikákban nyelvi, illetve világ- és önértelmezési kétosztatúsággként rajzolódik ki. Ahogyan Lengyel Imre Zsolt is rámutat, a diskurzusban tulajdonképpen Esterházy Péter frappáns, bonmot-vá vált mondatának²⁷ közhelyesítése, kiüresítése történik: a Tar-novellák szereplőit önreflexióra képtelen és verbálisan alacsonyabb rendű egyénekké stilizálják az irodalmárok.²⁸ A kimondatlan, szinte egyöntetű meglátás tulajdonképpen az, hogy Tar az értelmiségi olvasó *többlettudására* számítva teszi irodalomma szereplőinek megszólalását,²⁹ tehát a szereplő korlátolt tudását és nyelvi kifejezőképességét egészíti ki a felsőbbrendű tudással rendelkező író és olvasó: előbbi poétikai eszközeivel, utóbbi pedig a helyzet átlátására és érzelmi reflektálására képes belemélyítésével, beleolvasásával. Ezen alapállás „kényelmesíti el” olyannyira a kritikusokat, hogy minden árnyalás nélkül például a *nyelv alatt* kifejezéssel illessék a szereplők életvitelének és verbalitásának terét,³⁰ és önmaguk

26 „Az utolsó időszak, amikor a Tesco étkezdéjében köretet ebédelt szafftal, mert csak erre volt pénzem... Ebből a helyzetből kellett volna továbbépíteni egy írói életművet... nem hiszem, hogy az életmű értékelésekor ezt a szempontot, az életrajzit, teljesen figyelmen kívül lehet hagyni.” (Szilágyi Zsófia, Uo.) Illetve: „Nem volna jó kizárólag irodalompoétikai szempontok szerint vizsgálni Tar életművét, hanem igenis életet és életművet egységben kellene értelmezni, és ha valaki ezt meg tudná tenni, az Tar szelleméről elvenné a teher egy részét, és segítene a kortársaknak és a pályatársaknak, hogy szembenézzünk vele.” (Márton László, n. n., *Tökéletesen...*, i. m.)

27 „Akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud.” ESTERHÁZY Péter, *A te országod*, Hittel, 1988/11., 25.

28 „A mód, ahogyan e mondatot használni szokták, jól összefoglalja ezen értelmezési irány alapvető jellemzőit: az írások tárgya nem *mi* vagyunk, hanem *ők*, miközben *mi* fenntartjuk a jogot annak megítéléséhez, *mi* számít beszédnek, s *mi* nem, hiányát az *ő* közös tulajdonságuknak tekintjük, a szövegek olvasása során pedig mindenekelőtt a *helyettük* beszélés és a *tőlük hozzánk* való közvetítés gesztusát kell értékelnünk.” LENGYEL, i. m., 879.

29 Az elbeszélővel szembeni olvasói többlettudás izgalmas elbeszéléstechnikai eszköz, jelen recepció esetében azonban az olvasó társadalmi és kulturális pozíciójából fakadó többlettudásáról van szó, amelynek alapvetésként való felületes és félrevezető, implicit elfogadása (ami a deprivált emberek akár szándékolatlan lealacsonyításával és egyneműsítésével, tehát ismét az othering, másítás gesztusával jár) a pusztá narratológiai megközelítést szociális dimenzióval terheli.

30 MÉSZÁROS, i. m., 65.

helyzetének felismerésére képtelen tudattal lássák el őket. A „nyelvalattiság” bizonyos szempontból érthető meghatározás, ám a fogalom felszínes alkalmazása igen félrevezető, és a kétszótástát meg gondolatlanul erősíti. Meglátásom szerint elfogadható használathoz elengedhetetlen volna az árnyalás: tudniillik, hogy „a *Nyelv*” alatt a saját társadalmi rétegünk normatívként elfogadott és alkalmazott nyelvére gondolunk, saját kultúránkéra, ahová a Tar-szövegek érkeznek. De talán a fogalom árnyalt és definiált használatánál még előremutatóbb volna az alattiság helyett a másság fogalmának bevezetése.³¹ Az önreflexióra való képtelenség pedig szintén félrevezető, elnagyolt megállapítás,³² amely hasonló az alattiság kérdéséhez: véleményem szerint – és ezzel nem vagyok egyedül, a recepció egyes darabjaiban találhatóak erre utaló megfogalmazások³³ – a Tar-szereplők esetében nem arról van szó, hogy nem ismerik fel saját helyzetük negatív voltát, hanem két jelenségről: vagy arról, hogy a deprivált lét, az ahhoz alkalmazkodott tudat egy idő után nem engedi ennek kifejezését,³⁴ vagy arról, hogy egyszerűen másmilyen módon fejezi ki.³⁵

Az olyan tekintélyelvű³⁶ megfogalmazások mellett, amelyek szerint például az „önmagukat artikulálni képtelen”³⁷ szereplőket „engedi” megszólalni a szerző,³⁸ vagy akik történetét „elmondhatja [velük, önnön] tehetségét kölcsönözve” nekik,³⁹ több árnyaltabb, pontosabb megközelítés is található a recepcióban. Kerékgyártó T. István például a „kulturálisan elnémult” kifejezést használja,⁴⁰ Horváth Csaba szavaival Tar „a nyelvtelennek gondoltak

31 Ilyen módon a társadalmi csoportok pozicionálása is megváltozna: a „fönti” és az az „alatti” rétegek helyett eltérő társadalmi csoportokról beszélhetnénk, melyek közt a szerző hídként szolgálhatna.

32 Keresztury Tibor például később idézett pontos megfogalmazása mellett sajnos szélsőséges módon azt is megállapítja, hogy a Tar-világban „senki sem képes reflektáltan értelmezni sorsát”, aminek cáfolatára könnyen találhatunk példákat az életműből. (KERESZTURY, *Nekünk már...*, i. m., 197.)

33 Radics Viktória írja például az egyik novelláról: „Az örök vesztes és kismimmizett tudata játszik, és nyerseségével fölénybe kerül ebben az iróniában, hol a reflexió és az önreflexió rúgkapál, csíp és harap.” (RADICS Viktória, *A végtelen horizontális*, Nappali ház, 1993/4., 110.) Illetve lásd még a 46. jegyzetben idézett Alexa Károly-összehasonlítást.

34 Hiszen ha az egyén túl akar élni és viszonylag ép elmével boldogulni a helyzettel, akkor lehetetlen a depriváltság elfogadása nélkül, annak explicit tudatával létezni. Ahogy számos szociológiai tanulmány rámutat, mind az alkohol, mind a drogok ennek feledtetését segítik. Továbbá nagyon lényeges, hogy az ilyen körülmények között való létezéshez szükséges a tudat átalakulása: például ahhoz, hogy méltóságon aluli dolgokat tegyünk meg, szükség van a tudatban a méltóság, az önrérték-érzés elvesztésére. (Lásd: Kozma Judit, *A szegénység pszichológiai vonatkozásai*, Esély, 2003/2., 22.)

35 Tar Sándor szövegeiben mindkét esetre számos példát hozhatunk. Olyan szereplők is előfordulnak, akik már egyáltalán nem reflektálnak saját helyzetükre, és kizárólag cselekedeteikből, reakcióikból következtethetünk a deprivált lét romboló hatására, és olyanok is, akik (akár monologikus, akár párbeszédszerű) megszólalásukban kifejezik megítélésüket körülményeikre, a reménytelen kitérésre, vagy akár az alkohol az állapot elviselését segítő hatására. Például: „...sokszor már majd megszakadok, reszket a lábam, meg fáj a kezem, a karom, és ha leiszom magam a seggig, akkor nem fáj semmi...” (A 6714-es személy c. novella utolsó mondatának utolsó szavai, lásd: TAR Sándor, *A 6714-es személy*, Magvető, 1981)

36 „...ha (...) saját szerepünket abban látjuk, hogy (...) beszélünk helyettük, akkor minden jó szándékunk mellett arról sem feledkezhettünk meg, hogy mindezzel egyúttal saját erőnket is reprezentáljuk.” (FEHÉR Renátó, *Ha felépül végül a házunk...*. Tíz éve halott Tar Sándor, Hévíz, 2015/1., 57.)

37 KERÉKGYÁRTÓ, i. m., 41.

38 BENGI László, *Tar Sándor: Nóra jön*, Vigilia, 2000/12., 959.

39 RADICS, i. m., 109.

40 Illetve „szociálisan és politikailag is megfosztott egyének (...), akik számára nincsenek valódi alternatívák.” KERÉKGYÁRTÓ, i. m., 43.

hiteles nyelvét találta meg”,⁴¹ Bengi László a megszólalásra való képtelenség helyett az ezzel rokon jelenséget, a szereplők közti valódi beszélgetés, így pedig az odafigyelés hiányára, az elidegenedettségre, magányra teszi a hangsúlyt;⁴² Kálai Sándor megfogalmazásában Tar „lejegy[zi] egy alapvetően szóbeli kultúra hangjait”, vagyis esztétikai közvetítés által ajánlja fel megértésre;⁴³ Lengyel Imre Zsolt pedig rámutat, hogy „beszédképtelenség helyett egymással összeegyeztethetetlen, önigazoló beszédek sokaságáról” van szó a Tarszövegekben.⁴⁴ Erre utal Alexa Károly is, amikor a beszélgetés jelenségét érintve két példával megmutatja, mennyire különböző tudatok jelennek meg a különböző novellákban.⁴⁵ Végül pedig a nyelvi kiszolgáltatottság hangsúlya jelent pontos megközelítést: Keresztury Tibor szerint Tar a szereplők elesettségét nyelvi kiszolgáltatottságként értelmezi, így szövegeinek legfontosabb hozadéka formai, nem tematikai.⁴⁶ A szereplők belsővé teszik a kiszolgáltatottságot, írja Szilágyi Márton, megfosztatnak a nyelvtől, és ez a fajta kiszolgáltatottság az intimszféra elvesztését hozza.⁴⁷ Mészáros Sándor alapmegállapítása szerint a szerző nyelvi és egzisztenciálisan értelmezi és jeleníti meg a szegénységet, tehát nem szociológikus szempontok szerint.⁴⁸

A recepcióban a verbalitás, a beszéd problematikája nemcsak az irodalom nyelvi médiuma és az Esterházy-móttó elmélete okán hangsúlyos: a kérdés előtérbe helyezését maga a Tar Sándor-i írásmód is ösztönzi, amelyet téves módon a recepció igen gyakran szintén inkább a szerző szolidaritásának megtestesüléseként,⁴⁹ mint az elbeszélő pozícióját és attitűdjét érintő prózapoétikai eszközként azonosít. A megszólalások formája Tarnál gyakran a monológ, amelyet jól szerkesztett kollokvialitás jellemez, csakúgy, mint gördülékeny dialógusait. A narrátor azonban a nem monológikus szövegekben is erőteljesen a szereplői tudatokhoz közelít, az elbeszélői hang transzparensse válásával a szereplői beszédmódokra, cselekvésekre és/vagy tudatműködésekre kerül a hangsúly, ez az elbeszéléstechnikai módszer pedig, úgy tűnik, a referenciális tényezők ismeretében (és azok feldolgozásának hiányában) a recepció fókuszát áthelyezi az elbeszélő személyéről a szerző személyére.⁵⁰ Márton László banálisnak tűnő felvetésében kifejezi az igényt

41 HORVÁTH, *i. m.*, 10.

42 BENGI, *i. m.*, 958.

43 KÁLAI, *A kiszolgáltatottság..., i. m.*, 97

44 LENGYEL, *i. m.*, 887.

45 „...van olyan vallomás formájú elbeszélése, amely végig kisbetűvel íródik (...) – kitűnően tükrözve az egységes, tagolatlan, de nagyon kezdetlegesen strukturált, önreflexióra képtelen tudat mozgását. Mennyire más az Egy rendes nap öntudatos és makacsul önépítő művezetőjének „beszélgetési» formája!” (ALEXA, *i. m.*, 114.)

46 KERESZTURY, *Nekiünk már..., i. m.*, 197.

47 SZILÁGYI, *De profundis..., i. m.*, 119.

48 MÉSZÁROS, *i. m.*, 64.

49 Például: „Tar Sándor írói munkássága annak a szolidaritásnak az egyik legékeesebb példája, melyben neki magának nem sok része volt.” DECZKI Sarolta, *A mi országunk: Tar Sándor és szociográfia*, Alföld, 2012/7., 91.

50 A recepcióban több, a beszédmódokat rendszerező elemzéssel találkozhatunk. Kálmán C. György saját, szélsőséges szavakkal feltett kérdésére („hogyan emelje a beszélő úr a nem beszélő szolgát”, vagyis „milyen lehetőségei vannak annak, akinek a szóban szegények helyett kell beszélnie?”) azt válaszolja, logikailag-etikailag lehetetlen, irodalmilag viszont nem az. Meglátása szerint Tar se nem naturalista, aki teljesen átengedné a terepet a beszélőknek, se nem romantikus, aki idealizálna, ehelyett három, Tarra jellemző formát, beszédmódot elemez: a tiszta és az „irányított”, „meggoldozott” monológot, illetve az általa legerőteljesebb verziónak gondolt formát, mely során „az elbeszélői szövegbe idézőjel nélkül szövődik bele mások beszéde, az elbeszélő mintegy átengedi magán mindazt,

arra, hogy a „megalázottak, megnyomorítottak és megszorítottak” írói szerepkörének tematikus vetületén túl annak formai megnyilvánulásait kellene vizsgálni, azt, „hogy [a szerző] a lecsúszás, széthullás 5, 10, 20 oldalas leírását milyen eszközökkel valósítja meg”.⁵¹ A recepció ilyen irányú, formai-narratológiai jegyeket elemző állítások egyfelől az általam is kiemelt fontosságúnak tekintett *elbeszélő helyzetére* vonatkoznak, a folyamatos háttérben maradására, amely által nem krónikás, tényfeltáró szerepet vesz fel; és a kettősségre, ami szerint az elbeszélő egyszerre résztvevő és tanú, mely „bravúr” által az azonosulás a reflektáltság jelenlétével társul,⁵² illetve helyzete a monológok esetén szociológusi-újságírói, vagyis közvetítő jellegű lehet, vagy médium szerepű, ha nem szólnak ki hozzá. A következő narratológiai tendencia a *monotóniát* érinti: a „monoton könyörtelenség”,⁵³ a szenvtelenség, a „szikár tárgyyszerűség”,⁵⁴ a „vérlázító tárgyilagosság”,⁵⁵ „a szenvtelennek tűnő elbeszélés, a száraz tényközlés” Mészáros Sándor szerint azt szolgálja és segíti, hogy „a történet kitérők, megrendültség nélkül végigmondható legyen”,⁵⁶ ahogy Nagy Gabriella szerint is „a tárgyilagos elbeszélésmód, stílus ellensúlyozza az elbeszélés tárgyát”.⁵⁷ Az egyszerű, puritán nyelv, és a pontosság, a „fesztes kompozíciós rend”⁵⁸ is ezt szolgálja: Földes Anna is kiemeli, hogy a „dísztelen puritanizmus a legalkalmasabb, legteherbíróbb”.⁵⁹ A recepció számos darabja hangsúlyozza a *lírai hangvételt*, ami azonban soha nem válik érzelgőssé – ugyanez nem mondható el a recepció egyes megfogalmazásairól, melyek ezt a témát érintik.⁶⁰ Több elemző szerint a szövegekben „a nyomorú élet átpoetizálódik”,⁶¹ aminek azonban hangsúlyosan az ellenkezője fogalmazódik meg Bombitz Attila kritikájában: „egzisztenciálisan érzékeny poetizálás, amely nem az úgynevezett nyomor átpoetizálására van beállítódva, csupán a súlyosabb és mélyebb láttatás és megértés akciójára”.⁶² Ezenkívül formai szempontból a *novella* és azon is belül a *monológ* áll kiemelt helyzetben. A „klasszikus szerkezetű, zárt novellákban” tartják jelentősnek.⁶³ Alexa Károly a „monológforma újjáélesztését” ünnepli az első kötet megjelenésekor,⁶⁴ Szilágyi Márton pedig egyenesen új novellatípusnak nevezi Tar írásmódját, amelynek nem

amit szereplői mondanak, így közel kerül ahhoz, hogy egygyé olvadjon velük.” (KÁLMÁN C., *Aki...*, i. m., 25.) Az *Ennyi volt* című kötet Bazsányi Sándor pedig hat elkülöníthető formát határoz meg: a szociografikus interjú, az E/3-as, általában közösségi „brigádnapló”, a függő beszéd-portré, a szabad beszéd, az értelmiségi satirikus monológ és a nem-értelmiségi tragikus monológ formáját. (BAZSÁNYI, i. m., 1192.)

51 N.N., *Tökéletesen átlátszatlan...*, i. m.

52 KERESZTURY, *Nekünk már...*, i. m., 104, 197.

53 VALASTYÁN Tamás, *A szenvedés narrációja. Móricz Zsigmond és Tar Sándor egy-egy novellájáról*, Alföld, 2005/9, 47.

54 CS. NAGY, i. m., 111.

55 DOMOKOS, i. m., 114.

56 MÉSZÁROS, i. m., 65.

57 NAGY, i. m., 1201.

58 KERESZTURY, *Tar Sándor...*, i. m., 104.

59 FÖLDES, i. m., 33.

60 Pl.: Tar „legjobb novelláiban a mocsokból így lesz költészet”. (SÜKÖSD Mihály, *Tar Sándor elbeszélései. Tar Sándor: Lassú teher*, Mozgó Világ, 1998/9., 128.)

61 NAGY, i. m., 1201.

62 BOMBITZ Attila, *Lassú terhek. Tar Sándor klasszikus tényformáiról*, Tiszatáj, 1998/12., 110.

63 pl MÁRTON, *De profundis...*, i. m., 71. és SÜTŐ, i. m., 94.

64 Alexa, i. m., 113.

célja a pontos rögzítés, egyéniesítés, ellenben a tudatábrázolásra törekszik, amely során a kronologikus történetet állapotszerűvé sűríti, és az életút folyamatát ok-okozati vagy időbeli alapozás helyett motivikusan idézi fel.⁶⁵ Kálmán C. György szavaival „Tar a maga számára a finoman befolyásolt monológot és montázsos, kivülálló elbeszélést választotta, küzdötte ki” a „megszóltatás” formáinak keresése során.⁶⁶ Végül az *ismétlés* („jócskán a grammatikai szint fölött, a cselekmény rétegében is (...). Sőt, (...) a sorsok és a szereplőket környező világok (...) sok vonásukban hasonlóak egymáshoz.”)⁶⁷ és a *filmszerű látásmód*⁶⁸ eszközt is hangsúlyozzák a recepcióban.

Végül ki kell emelni négy innovatív, a későbbi elemzési megközelítésmódomhoz leginkább illeszkedő megfigyelést. Krusovszky Dénes szerint Tar „sajátosan egyéni prózaepikát” dolgozott ki, amelyben egyfelől a mellérendelői mondat szerkezeten belüli gyakori nézőpontváltogatás,⁶⁹ illetve a nézőpontok relativizációja jellemző, másfelől a szereplői dialógusnak és az írói [elbeszélői] narrációnak az egymásba montírozása. Ez a technika, amelyet én az elbeszélő szereplői tudathoz való közelítéseként fogalmaztam meg, táptalajul szolgálhat a terméketlen referenciális és moralizáló olvasatoknak.⁷⁰ Krusovszky megállapítása a szegénységábrázolás Tar Sándor-i módozatának elemzése szempontjából lényeges; ahogyan ebben a perspektívában válik fontossá az a recepcióelméleti fókuszpont is, amelyre Kálmán C. György hívja fel a figyelmünk: „fontosak a novellaindítások és -zárások, mert az ábrázolt világ brutális, indulatok fűtötte, szükséges, hogy az olvasó be- és kivezetődjék”.⁷¹ Mészáros Sándor és Szilágyi Márton érzékeny megfigyelése az ábrázolt világ zártságát és a szövegek zárt terét, leszűkített elbeszélői horizontját, zárt narratív világot hozzák párhuzamba, vagyis a formai jegyeknek a témához, felépített szövegvilághoz való hasonulását emelik ki.⁷² Végül igen fontosnak tartom Kálai Sándor megállapítását, amely átvezet minket két újabb Tar-közhely, az „egyedülállóság” és a tényirodalom kérdéseire. Kálai meglepő módon a Tar Sándor-i próza szövegszerűségét emeli ki. A szövegeknek a szövegirodalomhoz képest hagyományosnak tűnő formáiban mintha nem lenne történetmesélési kétely,⁷³ holott a narratív és a leíró szekvenciák nem válnak el élesen, az egyes számú elbeszélővel dolgozó novellákra pedig még inkább igaz a szövegszerűség felé tolodás: „az elbeszélő akkor, amikor az elkezd beszélni, belép a nyelv rendjébe, s az sodorja őt. (...) az emlékezést inkább a nyelv és nem a szubjektum irányítja.”⁷⁴

A *szövegszerűség* fogalma a Tar-szövegek értelmezésekor ezt a kivételt leszámítva kizárólag ellenpontként jelenik meg, hiszen a szerző a szövegirodalom korában lépett be a maga egészen más működésű novelláival. Meglátásom szerint ennek egyik következménye a narratológiai megközelítést nagyban felülíró referenciális és moralizáló olvasatok

65 SZILÁGYI, *De profundis...*, i. m., 117.

66 KÁLMÁN C. György, *Aki a beszéd-nélküliekért beszél. Tar Sándor: A te országod, Beszélő*, 1993. június 5., 25.

67 KÁLMÁN C. György, *Szabad, függő. Tar Sándor: Lassú teher, Alföld*, 2000/1., 84.

68 DECZKI, *Vonat...*, I.m., 160.

69 Bengi László is az elbeszélés többszólamúságát emeli ki a *Nóra jön* c. kötetet elemezve, hozzátéve, hogy a kötet nyelvi világa ezzel együtt is egységes. BENGI, i. m., 958.

70 KOVÁCS Dezső, *Tar Sándor: Nóra jön*, *Kritika*, 2000/6., 40.

71 KÁLMÁN C., *Aki...*, i. m., 25.

72 MÉSZÁROS, I.m., 64. és SZILÁGYI, *De profundis...*, 116.

73 Ide (is) kapcsolhatjuk Cs. Nagy Ibolya megállapítását, mely szerint Tar „elhiteti velünk, hogy semmit nem tesz, csak lenyomatot készít”. Cs. NAGY, I.m., 110.

74 KÁLAI Sándor, *Az apa és a gyár. Tar Sándor prózájáról*, *Alföld*, 2000/3., 48.

uralma, a másik pedig a szerzői, illetve szövegvilág-/stílusbeli magány, egyedülállóság, kivételesség toposza.⁷⁵ A korábban idézett Lengyel Imre Zsolt bővebben így ír a Tart kivételként kanonizáló recepcióról:

„a pozícióját meghatározó írások igen jelentős hányada gyökerezett abban az előfeltevéns-rendszerben, mely a magyar irodalmat alapvetően egyvágányúnak és időben egyenesen előrehaladónak gondolta; a különböző prózanyelvekben tehát nem adott szemszögből többé vagy kevésbé problematikusnak látszó világszemléleti-ideológiai alternatívákat látott, hanem egy fejlődési sor temporális indexszel ellátható tagjait, ami ráadásul a nem e vágányra illeszkedő hagyományvonalak leértékelését (elfelejtését) is magával hozta. Így alakulhatott ki egy viszonylag homogén kortárs irodalom képzete, melynek *másik*jaként vált érzékelhetővé Tar Sándor prózája.”⁷⁶

Ennek a másiknak a meghatározásában hol a nehézség, hol a túl könnyedén vett megoldások figyelhetőek meg. A nehézség, nehézkesség a Tar-szövegek irodalomként való legitimizálásában mutatkozik meg, vagyis abban, ahogy a kritikusok igen gyakran annak bizonyításával küzdenek, hogy a novellákat valóságselemek ellenére irodalomként fogadtassák el.⁷⁷ Ebben a „kellemetlen” kérdésben ismét egyfajta kétosztatúságot láthatunk: számos írás a Tar-féle kettősségre utal, a dokumentatív és a szépirodalmi (vagy ennek variánsaként a korábban említett lírai) jelleg együttes jelenlétére, amely jellegek nem oltják ki egymást, hanem szokatlan egyensúlyban, összhangban érvényesülnek egymás mellett.⁷⁸ A diskurzus egyik domináns fogalmát, a *szociográfiát* pedig könnyed, elnagyolt, definiálatlan módon használja a recepció. A kritikák és tanulmányok szerzői nem határozzák meg, hogy adott szövegükben adott említéskor mit értenek szociográfián; hol a valóságselemek jelenlétét, a referencialitást, a hitelességet, a dokumentatív jelleget szándékoznak összefoglalni a kifejezéssel, hol a szépirodalom ellentétét képező műfajt értik rajta, a szociológia által alkalmazott írástechnikát.⁷⁹ Mindemellett azonban a szociografikus olvasat kritikája

75 Csak egy példa a sok közül: „...furcsa, becikkelyezhetetlen, rendkívül egyéni, ugyanakkor magányos önvállalás” (BOMBITZ, *i. m.*, 106.)

76 LENGYEL, *i. m.*, 877–878.

77 Vagy ahogy Bényei Tamás fogalmaz, a recepcióban a „megmenthető” vonásokat keresték a szövegszerűséget felértékelő irodalomszemlélet számára. (BÉNYEI Tamás, *Tar Sándor: A térkép szélén*, *Kritika*, 2005/10, 32.) Például: „minden látszólagos dokumentarista-szociologikus indíttatása ellenére mégis a legmagasabb rendű művészet ez”. (BÁN, *i. m.*, 1143.) Két példa a szövegek tágabban, ontológiai-egzisztenciális módon való értelmezhetőségére, legitimizációjára: Károlyi Csaba az *egzisztenciális tényirodalom* kifejezést használja, amely szerint a szövegekben a *szociográfia mellett* a szegénység és emberi kiszolgáltatottság antropológiai, ontológiai megközelítése történik (KÁROLYI, „*Hirtelen...*”, *Lm.*, 116.); Horváth Csaba *Az alkuról* azt írja, a *tények mögött* megmagyarázhatatlan, metafizikus réteg áll, a jó és rossz harca. (HORVÁTH, *i. m.*, 11.) Szilágyi Zsófia pedig érdekes eljárással a szépirodalomra általánosan jellemző működésmódot a Tar-próza egyedi vonásaként reprezentálja, amikor a szövegek világszerűségéről beszél, vagyis arról, hogy föltárul bennük egy világ – meglátásom szerint ez is egyfajta legitimizációs kísérlet. (N.N., *Gonosz történetek...*, *i. m.*)

78 Az első kötetéről Ördögh Szilveszter azt írja, avulhatatlan hitelű tudósítás valóságunkról, ugyanakkor megrendítő erejű szépirodalom is (ÖRDÖGH, *i. m.*, 478.). Nagy Gabriella a dokumentum és a poézis egyensúlyáról beszél, illetve arról, hogy „a társadalom és az irodalom elfelejtett párbeszéde helyreáll Tar Sándor írásaiban”. (NAGY, *i. m.*, 1198.) Bazsányi Sándornál pedig így jelenik meg az elemzői nehézséget érzékelő kétpólusú látásmód: „a szociografikus „helyzetjelentés” és a személyes tragédiák egyidejű jelenléte sajtóságos, irodalmi kategóriákkal nehezen körülhatárolható varázst ad a novellákban”. (BAZSÁNYI, *i. m.*, 1192.)

79 „Szociográfiai alapossággal megírt novelláskötet”, írja Pap Vera-Ágnes *A térkép szélén*ről, jó példát nyújtva az első esetre (PAP, *Lm.*, 477), vagy említhetjük Bazsányi Sándor gondolatmenetét Tar „kettős látásáról”, mely szerint a szociográfiai elemek inkább az individuális tragédiák tárgyi megalapozását,

is többször előkerül a recepcióban,⁸⁰ az egyik leghatározottabb hangvételben Krusovszky Dénesnél: „Ha tehát Tar prózáját a társadalmi viszonyok egyértelmű leképzéseként próbáljuk megérteni, éppen létjogosultságuktól, vagyis szépirodalmi mivoltuktól, fikciós arcélüktől fosztjuk meg e szövegeket (...)”⁸¹

Hasonlóan problematikus a realizmus fogalmának elhelyezése az életműben, amelyhez a *naturalista* és *szürrealista* kifejezések is társulnak.⁸² A számos állítás között az egyik legpontosabb realizmus- és szociográfia-megközelítésnek Kácsor Zsoltét tartom, aki azzal véli indokolhatónak Tar Sándor személyére a *realista* jelzőt használni, hogy „az irodalmat nem a poézis, nem a filozófia, s nem is a történelem, hanem a szociográfia felől közelíti”.⁸³ Alexa Károly szerint a klasszikus realizmustól Tar írásait az abszurd választja el.⁸⁴ A recepció nagy része kiemeli a szövegeket jellemző groteszk vagy szatirikus minőséget, az iróniát, a játékosságot, az anekdotikusságot, a szórakoztató jelleget; a Tar Sándor-i humort pedig számos jelzővel árnyalják: *mély, bornírt, fanyar, bizarr, sötét, morbid, száraz, szikár, visszafogott, szeretetteljes, híres, de rejtőzködő, fekete, sőt nagyon fekete, nagyon keserű, ugyanakkor nagyon együttérző*.⁸⁵ A moralizálásra való hajlam ezen felsorolásból is érzékelhető, de ennél lényegesebb az a kérdés, hogy a humor hogyan működik és mit ér el a szövegekben: egyes kritikák szerint az elbeszélés monotoniját, illetve az ábrázolt világ tragikumát oldja, míg máshol épp az a hangsúlyos, hogy a Tar Sándor-i humor nem old, hanem még inkább mélyíti a tragikumot.⁸⁶ Könnyen lehet, hogy a kettő egyszerre nyilvánul meg, mindenesetre a deprivációs irodalom elemzésének egy fontos és izgalmas

semmint társadalmi síkon történő általánosítását szolgálják, vagyis a környezetfestés mellékesen, a hőst övező világ megérzékesítéseként van jelen. (BAZSÁNYI, *i. m.*, 1193.) Nagy Gabriella szerint a szociográfiától a (néhol talán túlságosan is erős) írói rendezőelv érvényesülése távolítja el a szövegeket (NAGY, *i. m.*, 1201.); Deczki Sarolta zavaival pedig a szövegek „szociográfia és szépirodalom határán billegnek” (DECZKI, *A mi országunk... i. m.*, 91.).

80 Például: „Sokan és sokszor olvassuk Tar írásait híradásokként, dokumentáris lenyomatokként, ilyenkor értelmezéseink legtöbbször a szociológia, a társadalomtörténet, a lélektan területén mozognak. Holott nyilvánvalóan irodalmi művekről, nem is akármilyenekről van szó, amelyek nemcsak megérdemlik, ki is hívják az »irodalmi« olvasást.” (KÁLMÁN C., *Aki a beszéd... i. m.*, 25.) Vagy „Tar művészetének szociografikus olvasata bizonyos mértékig elfedte azokat a jellegzetességeit, amelyeket a halála napján kezdődő újraolvasás előtérbe állíthat. A legjobb műveiben mindig jelen lévő agresszió és önagresszió költői szerepét. Az író durva férfítársaságaiban, munkahelyi kollektíváiban gyakran felbukkanó homoerotikus motívumokat. Vagy a minden Tar-novellára félreismerhetetlenül jellemző – s persze szociológiailag és/vagy egzisztenciálisan ugyanolyan joggal olvasható – végtelen reménytelenséget, kiúttalanságot, bánatot”. (RADNÓTI, *i. m.*, 242.)

81 Krusovszky Dénes, *Mi következik? Tar Sándor: Te következel, Múút*, 2009/12., 80.

82 Lásd pl Radics Viktória elemzését, melyben *A te országod* témaválasztásai és formakezelése terén a hihetetlen, az abszurd, a fantasztikus, a szürreális, az irreális minőséget elemzi. Radics, *i. m.*, 109.

83 KÁCSOR, *I. m.*, 48. És bár a szociográfia felőliség a domináns, fontos emlékeztetni magunkat a korábban részletezett poézis erőteljes jelenlétére is.

84 „...éppen a mániákus pontosságigény emeli be írásaiba a mai valóságnak – a klasszikus realizmustól „idegen” – abszurdításait.” (ALEXA, *i. m.*, 114. A. K. saját kiemelése.)

85 DOMOKOS, *i. m.*, 115.; MÁRTON, *i. m.*, 71.; GYÖRFFY Miklós, *Apokalipszis itt és ma. Tar Sándor: A mi utcánk, Magyar Napló*, 1995/10, 43.; FÖLDES, *i. m.*, 33.; BOMBITZ, *i. m.*, 108.; KÁLMÁN C., *Szabad, függő... i. m.*, 83.; KRUSOVSZKY, *i. m.*, 40.; N.N., *Gonosz történetek... i. m.* (Horváth Csaba megszólalása)

86 „Történeteiben sok helyütt humorral próbálja oldani, s feledtetni, de legalábbis árnyalni azokat a negatív tendenciákat, melyek a szakadék szélére sodorták hóseit.” (SÜTŐ, *i. m.*, 96.) „Ez a fajta humor azonban nem oldja, hanem még sötétebbé teszi a képet.” (DECZKI, *Vonat... i. m.*, 262.)

szempontjaként szolgálhat a humor, az ironia, a szatíra, a groteszk minőségének működés módja és hatása.⁸⁷

Végül érdemes kiemelni a Tar-recepció néhány elmarasztaló darabjának irányvonalait is. Az egyik vonulat arra vonatkozik, hogy a novellákban a társadalomnak szinte kizárólag csak egy rétege jelenik meg, ez pedig az egydimenziós szövegvilág vádját és a tágabb perspektíva hiányolását eredményezi: „a társadalmi változások bemutatása egysíkúnak tűnhet (vesztesek, elesett, megcsúszó, szerencsétlen emberek)”,⁸⁸ „hiányoznak a nyertesek, akiknek sikerül megkapaszkodni”,⁸⁹ „a »valóságnak« csak egy-egy szilánkját tudja megírni, nincs nagyobb szerkezet, tágabb perspektíva”,⁹⁰ egyértelmű „az író etikus elszántsága, de adós marad a jelenségek társadalmi beágyazottságának feltárásával”.⁹¹ Ezen meglátásokkal egyfelől azért nem értek egyet, mert olyan gesztusokat kérnek számon a Tar-prózán, amelyek elvégzésére az író nem is vállalkozott: ennek a szövegüniverzumnak nem az a rendeltetése, hogy a 19. századi realista hagyományt követve teljes társadalmi látképet adjon, hanem hogy egy bizonyos társadalmi csoport lélektanát körbejárja, és ezt minőségi módon be is teljesíti; másfelől viszont sok olyan szöveghelyet találunk, amely a kritizált hiánynak ellentmond, és megmutatja a nyerteseket és a lecsúszás tágabb perspektíváját is. A másik, komolyabb vizsgálatra érdemes bíráló a formai egysíkúságra és a didaxisra vonatkozik: Halmi Tamás felveti az esztétikai monotonia veszélyét, de hozzáteszi, egy „megengedőbb olvasat” szerint – mely hasonlít a fönt írt zárt világ-zárt elbeszélés párhuzamhoz – ez a monotonia „mintha az ábrázolt-megalkotott világ működésének automatizmusára, jövő nélküli monotonijára utalna vissza”.⁹² Márton László szintén az „egyszerű, egyoldalú írói eszközök” jelenlétét emeli ki, ami szerinte egyenetlen színvonalat, időnkénti sablonos, görcsös megoldásokat hoz.⁹³ Bengi László szerint a szövegek esetenként a példázattá válás és az eszményítés hibájába esnek,⁹⁴ Krusovszky Dénes pedig az eddigi Tar-olvasatok egyik fő szólamaként nevezi meg azt a jelenséget, amely során a szociográfia lecsupaszított stílusára hivatkozva éppen annak hiányát emeli ki a recepció, ami szerinte korántsem biztos, hogy nincs jelen a novellákban: „egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy Tar prózájában nincsenek előre felkínált megoldások, írói ítéletek, didaktikus alakzatok, (felül)stilizált – rosszabb esetben giccsbe hajló – leírások vagy éppen érzelmesség és érzélgősség”.⁹⁵

„Közönségének ez a világ legfeljebb szociológiai példázatnak, egzotikumnak számított”, írja Horváth Csaba is, aki azon kevesek közé tartozik, akik a – Sütő Csaba által hiányzó szempontként kiemelt⁹⁶ befogadói aspektusra is reflektálnak. Az olvasó távoli

87 Az egyik lehetséges kiindulópont az az abszurditás, amiről Horváth Csaba így beszél: „[Tar] kialakít egy olyan nézőpontot, ahonnan humorosnak látszik az, ami egyébként egyáltalán nem az, és ez a váltás nagyon váratlanul tűnik. Azt mondja Kant – nem szó szerint idézve –, hogy az a komikum, amikor egy feszült várakozás hirtelen semmivé lesz. Ő mintha ezt nagyon tudatosan művelné: fölépít egy elvárást, aztán nem az történik, amit várunk. Ez a „főhős” életében általában hihetetlenül keserű következményekkel jár, de az olvasó mégis a humor egy fajtájának éli meg. Én azt gondolom, hogy nála a humor egyértelműen a világ keserőségének a kifejezése.” (N.N., *Gonosz történetek...*, i. m.)

88 SÜTŐ, i. m., 96.

89 FÖLDES, i. m., 34.

90 MÁRTON, i. m., 73.

91 VARGA, i. m., 91.

92 HALMAI Tamás, *Olyan mindegy. Tar Sándor: Az alku, Alföld, 2005/1.*, 100.

93 MÁRTON, i. m., 71.

94 BENGI, i. m., 958.

95 KRUSOVSZKY, i. m., 80.

96 SÜTŐ, i. m., 92.

pozíciója, másság-identitása⁹⁷ mellett többször szóba kerül a lehetséges befogadói attitűd: a „vizolygással vegyes kíváncsiság”,⁹⁸ amit az „egyszerre vonzó és vizolygató”⁹⁹ Tar-világ okoz, az, hogy „nem szívesen olvasunk e jelenségekről, roncsolódásokról”¹⁰⁰ és az, hogy „az olvasó nincs felvértezve [a nyomorúság mitológiájára], ennyi kisszerű rémségre”.¹⁰¹ Végül pedig az író „tudósító” szerepének megfelelően az olvasó „szembesülő” feladata is kimondódik.¹⁰²

A recepcióban gyakori a korszerűtlenség fogalma, amely vád alól legtöbbször felmentik Tart, hogy úgy képes mozgósítani a realista prózapoétika eszközeit, hogy szövegei mégsem válnak idejétmúlttá. Azonban a kritikák és a tanulmányok elemzése közben is azt a paradox jelenséget fedezhetjük fel, hogy maga a korszerűtlenség kérdésével foglalkozó recepció hordozza magán a korszerűtlenség jegyeit: a túltárgyalt referencialitást és az indokolatlan moralizálás, esszencializálás gesztusát, melyek a szempontok sokféleségének ellenére is dominálnak a változatos státusú szövegekből álló recepcióban. Ahogyan Szilágyi Márton is hangsúlyozza (Lengyel Imre Zsolt, Krusovszky Dénes és még néhány szerzővel együtt): a leegyszerűsített ítéletek helyett alaposabb elemzésre volna szükség, amely a Tar-próza sokszínűségét feltárhatja.¹⁰³

97 „...azzal, hogy könyvet veszek a kezembe, máris kívülálló vagyok a Tar-világhoz képest”, mondja Simon Ádám. (N.N., *Gonosz történetek...*, i. m.)

98 VARGA, i. m., 91.

99 SÜTŐ, i. m., 95.

100 DOMOKOS, i. m., 115.

101 Ez okozza Földes Anna szerint, hogy „[i]zgalmas, fontos olvasmány *A mi utcánk*, mégsem lehetetlen”. FÖLDES, i. m., 33.

102 ÖRDÖGH, i. m., 480.

103 SZILÁGYI, *A sátán...*, i. m.